

EL FRAGMENT DE SACRAMENTARI GIRONÍ, BARCELONA, BIB. UNIV., MS. 1949/16

MIQUEL S. GROS I PUJOL pvre.

La tradició manuscrita dels sacramentaris gironins és força ben coneguda des del començament del segle XII gràcies al Sacramentari de Sant Feliu, ara a Girona, Museu Diocesà, ms. 46¹; al de Sant Iscle de l'Empordà, Barcelona, Bib. Cat., musical 420², per desgràcia ambdós fragmentaris, datables del segon quart de l'esmentat segle; al Sacramentari de Vilabertran, París, EnF, ms. lat 1102³, quelcom més tardà, i al bifoli de Heidelberg, en una col·lecció particular, que ja sembla ser la segona meitat del mateix segle⁴. D'anteriors, datables del segle XI, només hi ha el fragment del Sacramentari de Santa Maria del Catllar, a la parròquia de Vilallonga de Ter, Barcelona, Bib. Univ., ms. 827, que sembla de l'últim quart de l'esmentat segle⁵, i el fragment que aquí publiquem que, com direm, sembla ser del segon quart d'aquest mateix segle XI. En principi, doncs, aquest és el més antic testimoni que tenim dels sacramentaris gironins fins ara identificats.

¹ Aquest manuscrit ha estat descrit i estudiat per J. JANINI, «El Sacramentario de San Félix de Gerona», *Miscel·lània Litúrgica Catalana* 2 (1938) 58-72.

² Publicat per M.S. GROS, «El Sacramentari gironí de Sant Iscle de l'Empordà» (Barcelona, Bib. Cat., musical 420), *Miscel·lània Litúrgica Catalana* 11 (2003) 57-118.

³ PH. LAUER, *Bibliothèque Nationale. Catalogue Général des Manuscrits Latins*, Vol. 1, París 1939, p. 401-402, i V. LEROQUAIS, *Les sacramentaires et les missels manuscrits des bibliothèques publiques de France*, Vol. 1, París 1924, p. 330.

⁴ A. OLIVAR, «Un fragment de sacramentari gironí conservat a Heidelberg», *Miscel·lània Litúrgica Catalana* 9 (1999) 73-83.

⁵ Han estat estudiats per J. JANINI, *Manuscritos litúrgicos de las bibliotecas de España, II: Aragón, Cataluña y Valencia*, Burgos 1980, p. 81-82, i «Un Sacramentario benedictino pirenaico del siglo XI», *Analecta Sacra Tarraconensia* 53-54 (1980-1981) 253-265.

xilii. p. **A**lii.
 uerte q̄s dñe irā tuā ppiciatur
 anob. & facinora n̄ra quibus l̄
 dignacionē tuā puocamus
 expelle. p. **A**lii.

Memor esto q̄s dñe fragilitatis
 humane. & qui iuste uerbe
 ras peccatores. parce ppiciatur
 afflicti. p. **A**lii.

Aures tue p̄catis q̄s dñe p̄cib.
 n̄ris inclina. ut qui peccatorū
 n̄rōy flagellis p̄cutimur mise
 rationis tue gr̄e liberemur. p.

Qui ORCHIS ad.
 conspicias om̄inos iustite
 destitui. interius exteri
 usq; custodi. ut & ab om̄ib.

Actne dr. **O**bscramet
 ter agri secundis imbris
 estui mitigent ardores. &
 restringant decurso. I. xpñ
 nobis de ar pluviam
 aquarum. **I**n
 dioratione ppli tu. &
 cessare pluviarum. flag. bñq
 tur cōuerse mittere. ut q se re
 dent renatos. gaudeant in o
 ste nos dñe clamantes exa
 seruitutē nobis tribus sup
 tis nris iuste affligim. me

El fragment, un sol foli, es conserva a la Biblioteca Universitària de Barcelona, on porta la sigla ms. 1949/16. Hi anà a parar formant part d'un lot d'uns cinquanta manuscrits de la catedral de Girona, adquirit a Barcelona, l'any 1857, pel bibliotecari Marià Aguiló i Fuster⁶.

El pergami del foli és força ben treballat, sense, però, tractar-se d'un manuscrit de luxe. Actualment fa 25,5x20 cm, amb els marges esquerre, superior i inferior molt retallats, mentre que el marge dret podria conservar les mides primitives. Originàriament podia, doncs, fer 34x26 cm, que són les mides del sacramentari fet escriure pel bisbe Oliba, l'any 1038, per a la consagració de la nova catedral romànica osonenca⁷. Era, doncs, un sacramentari de gran format. El ratllat és fet sobre la cara del pèl. El foli s'ha salvat perquè vers l'any 1500 serví per enquadrar un altre volum, ara no identificable. Al marge esquerre del revers, porta una nota en lletra de l'inici del segle XVI, mig esborrada, en la qual sembla que s'hi pot llegir «Algu de a mossen Isidro Om...»

La lletra del fragment és la minúscula carolina, molt arrodonida, de 0,04 cm d'alçària, distribuïda en una sola columna, actualment de 24 línies, però que originàriament en tenia 26 segons es pot deduir de la part de text que manca en l'última oració de l'anvers del foli. Curiosament, aquest és també el nombre de línies de l'esmentat Sacramentari de Vic, encara que aquest té el text disposat en dues columnes. La comparació que oferim del foli 68 del sacramentari osonenc amb el revers del nostre fragment permet veure gràficament les semblances i les divergències entre ambdós manuscrits i constatar també la superioritat del cal·lígraf que va escriure l'exemplar gironí sobre l'habilitat del canonge osonenc Ermemir Quintilià, a qui el bisbe Oliba encarregà el seu sacramentari. En descàrrec del canonge osonenc, cal, però, recordar que aquesta és una de les seves obres primerenques.

L'espai ocupat per la lletra és de 24,5 x 15,5 cm. Sumant-hi les dues línies que li manquen, originàriament hauria estat de 26,5 x 16,5 cm. La

⁶ F. MIQUEL ROSELL, *Inventario General de Manuscritos de la Biblioteca Universitaria de Barcelona*, Vol. 1, Madrid 1958, p. XIX. El contingut d'aquest volum factici format per 16 fragments de manuscrit ha estat descrit pel mateix MIQUEL, *Inventario General...*, Vol. 4, Madrid 1969, p. 414-416.

⁷ J. GUDIOL, *Catàleg dels llibres manuscrits anteriors al segle XVIII del Museu Episcopal de Vich*, Barcelona 1934, p. 86-88. És el ms. 66 (XLVIII) de la col·lecció osonenca.

lletra és de color marró fosc tirant a negre i les grans caplletres són en negre omplenat de color vermell. Les rúbriques són de color vermell.

Pel seu origen, que és el fons de manuscrits gironins conservats a la Biblioteca Universitària de Barcelona, es pot deduir que aquest foli procedeix d'un sacramentari de la mateixa Seu de Girona, i per la seva lletra cal assignar-lo a mitjan segle XI. La comparació de la seva lletra amb documents gironins coetanis permet, però, precisar més la seva data. És remarcable, per exemple, la semblança de la seva lletra amb la del document original Girona, Arx. Cap., Carp. 2, n. 53, que conté una convinença feta l'any 1052, entre els germans Pere i Guillem, referent a l'església de Sant Genís de Palol de Fluvià, a l'Alt Empordà. Malgrat que no consti on fou escrit i signat, com que el document s'ha conservat a l'Arxiu Capitular de Girona, és lògic pensar que fou escrit a Girona mateix i que el Sendret sacerdot que el va escriure era un clergue gironí fins i tot potser resident a la mateix ciutat episcopal⁸. Això també ens permet suggerir que aquest foli sigui la resta d'un gran sacramentari escrit l'any 1038 per a la consagració de la gran catedral romànica gironina feta edificar pels germans carcassonesos el bisbe Pere i la comtessa Ermessenda. És normal que en inaugurar la nova catedral de Girona, com el bisbe Oliba va fer unes tres setmanes abans a Vic, també es procurés tenir nous manuscrits litúrgics per al culte, així com els ornaments sagrats i les peces d'orfebreria necessàries, més en el cas de les dues catedrals que per ser obra subvencionada per aquests grans personatges del país no devien pas anar mancades de diners. Això, però, no passa de ser una hipòtesi motivada per l'exemple de la catedral de Vic i per la categoria del manuscrit al qual pertengué el foli. La comparació gràfica anteriorment esmentada permet veure que l'escriptor del de Girona, especialment en les lletres majúscules, supera àmpliament l'obra del canonge osonenc Ermemir Quintilià⁹.

⁸ El document ha estat publicat per R. MARTÍ, *Col·lecció diplomàtica de la Seu de Girona (817-1100)*, Barcelona 1997, doc. 265. Hi ha reproducció fotogràfica a M.J. ARNALL-J.M. PONS GURI, *L'escriptura a les terres gironines. Segles IX-XVIII*, vol. 2, Girona 1993, làmina 17. Cal, però, tenir present que la lletra del document és molt més descuidada, com és normal en els documents, que la del fragment de manuscrit.

⁹ Sobre els sacramentaris de gran format i amb la lletra posada en dues columnes sortits de l'escriptori de Vic, vegeu M.S. GROS, "El Sacramentari Leccionari de Sant Boi de Lluçanès, (Vic, Biblioteca Episcopal, frag. 1/5)", *Miscel·lània Litúrgica catalana* 14 (2006) 94-95.

El foli, pel seu contingut, degué pertànyer al final del volum, perquè només conté tres de les nombroses misses votives que deuria tenir. Són les misses per la pau, per demanar la pluja, i perquè no plogui més del compte. El seu contingut és aquest¹⁰:

MISSA PRO PACE

- 1 V|D aeterne deus. Sub tuae maiestatis pio iustoque moderamine nos potius accusantes, qui ex ipsis flagellationibus errores nostros debeamus agnoscere, et magis querimus quae rogamus, ut divinam laceramus aequitatem, quae nostra delicia cognoscimus dum reo patientia non habitu oporteat, sed tanto propensius veniam debeat postulare, quanto clementius expertas, benignus ut parcas. Per Christum. (CP 1449, SRip 1654)
- 2 AD COM. D[eus] auctor pacis, karitatis et amator, quem nosse vivere... (SupG 1345)
- 3 ALIA. Q[uesumus] omnipotens deus, ut plebs tua toto tibi corde deserviens...(SupG 1208)

MISSA AD PLUVIA POSTULANDA

- 4 Deus in quo vivimos, movemur et sumus, pluviam nobis tribue... (SupG 1366)
- 5 ALIA. Terram tuam domine quan videmus nostris iniquitatibus... (SupG 1363)
- 6 ALIA. Delicta fragilitatis [nost]re domine quesumus m[i]seratus absolve, et aquarum subsi[dia] prebe... (SupG 1367)
- 7 ALIA. /f. 1^v/ Omnipotens sempiterne deus qui salvas omnes et neminem... (SupG 1365)
- 8 SACRA. Oblatis domine placare muneribus, et oportunum nobis tribue... (SupG 1368)
- 9 VD aeterne deus. Observantes misericordiam tuam, ut squalentes agri fecundis imbribus irrigentur, quibus pariter estivi mitigentur ardores, et servientium morborum restringantur accessio. Per Christum. (CP 654, SRip 1642, SVic 1216)

¹⁰ En la transcripció dels textos del fragment, excepte dels dos prefacis, només donem els inicis. Les sigles emprades són aquestes: CP: E. MOELLER, *Corpus praefationum*, Turnhout 1980. CCL 161-161D; SRip: A. OLIVAR, *Sacramentarium Rivipullense*, Madrid-Barcelona 1954.; SupG: J. DESHUSSES, *Le Sacramentaire Grégorien*, Vol. 1, Friburg (Suïssa) 1979, i SVic: A. OLIVAR, *El Sacramentario de Vich*, Madrid-Barcelona 1953.

- 10 AD COMMUNIONEM. Da nobis domine quesumus pluviam salutarem... (SupG 1364)
- 11 ALIA. Tuere nos domine quesumus tua sancta sumentes et ab ómnibus... (SupG 1369)

MISSA PRO CELIS SERENITATE

- 12 Domine deus qui in ministerio (*sic*) aquarum salutis tuae nobis sacramenta... (SupG 1370)
- 13 ALIA. Ad te nos domine clamantes exaudi, et aeris serenitatem nobis... (SupG 1372)
- 14 ALIA. Q[uesumus] omnipotens deus clementiam tuam, ut inu[n]dantium qu[oher]cea[s] imbrium... (SupG 1371)

COMENTARI

La primera missa, la «Pro pace», comença amb l'inici del prefaci, text de tradició gelasiana i ja conegut pel sacramentari del monestir de Santa Maria de Ripoll, en una recensió, en el nostre fragment, força més breu. Segueixen les dues oracions per l'acció de gràcies de després de la comunió, ambdues també d'origen gelasiana que es troben en diferents indrets del Suplement del Sacramentari Gregorià. El Sacramentari de Sant Feliu de Girona té aquesta missa en el foli 118, i ens permet conèixer una de les col·lectes i la secreta que la missa segurament portava. En canvi, és mancat del prefaci –n 1–, i de les dues postcomunions –n. 2 i 3–, només té la primera, cosa que no ens ha pas de sorprendre perquè és un sacramentari del principi del segle XII que ja ha sofert la reducció de peces que comportà en els sacramentaris romanofrancs la reforma gregoriana de l'últim quart del segle XI, en el seu desig de retornar a una presumpta litúrgia romana primitiva.

La segona missa, l'«Ad pluvia postulanda», per sort, ens ha arribat íntegra i és composta per vuit textos: quatre col·lectes, una secreta, un prefaci i dues postcomunions. Totes es troben al Suplement del Sacramentari Gregorià, excepte el prefaci –n.9–, que procedeix dels sacramentaris gelasians anomenats del segle VIII perquè figura en el Sacramentari de Gellona¹¹.

¹¹ A. DUMAS-J. DESHUSSES, *Liber Sacramentarium Gallonensis*, Turnholt 1981, CCL 195-159^a n. 2666.

El Sacramentari de Sant Feliu té aquesta missa als folis 124-124v encara que reduïda a cinc peces, en treure-li dues de les col·lectes inicials –n. 6 i 7-, i en el prefaci –n. 8-. També porta la segona postcomunió canviada per la peça «*Delicia fragilitatis nostrae*» –n. 6-, que en el nostre fragment és la tercera col·lecta inicial. El prefaci, d'origen gelasí com el de la missa anterior, també es presenta força retallat, gairebé reduït a la meitat dels sacramentaris de Vic i de Ripoll. Malgrat aquests canvis, es pot dir que la missa és pràcticament igual i que ambdues versions pertanyen a una mateixa tradició, més antiga en el fragment i ja passada pel sedàs de la reforma gregoriana la del Sacramentari de Sant Feliu.

De la tercera missa, la «*Pro celis serenitate*», només se n'han conservat les tres col·lectes inicials –n. 12-14-. Els tres textos són novament de tradició gelasiana i també es troben en el Suplement del Sacramentari Gregorià, encara que en un ordre diferent, en la secció «*Orationes ad poscendam serenitatem*» i en la missa homònima. En el Sacramentari de Sant Feliu, aquesta missa es troba als folis 124v-125, immediatament després de l'anterior i amb el mateix títol de l'esmentat Suplement. Aquí, però, la comparació és fa impossible perquè la missa, en el Sacramentari de Sant Feliu, només té una sola col·lecta, l'«*Ad te nos domine clamantes*» –n. 13-.

Resumint, es pot dir que el fragment de sacramentari gironí que aquí publiquem ens dona una versió força més arcaica de les tres misses votives que la del Sacramentari de Sant Feliu de Girona, versió que és certament anterior a l'esmentada reforma gregoriana de l'últim quart del segle XI, la qual pràcticament ens deixa intuir com devien ser els sacramentaris del segle X, dels quals n'és una còpia. Seria també força interessant poder demostrar amb l'estudi paleogràfic de la seva lletra que és la resta d'un sacramentari fet escriure pel bisbe Pere per a la consagració de la catedral romànica gironina de l'any 1038, com havia fet el bisbe Oliba a Vic, fent que el que fins ara no passa de ser una hipòtesi esdevingui un fet segur.